ETT VÄLBEVARAT KULTURLANDSKAP I BOLBY.

KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA MILJÖER I ÖSTERÅKER

RYDBOHOLMS SLOTT MED WASATORNET TILL HÖGER.

FLYGBILD ÖVER RYDBOHOLMS SLOTT 1991, Foto: Jan Norrman, Riksantikvarieämbetet.

1. ÖSTRA RYD - RYDBOHOLM

OMRÅDET BESTÅR av ett lågt liggande slättlandskap som avvattnas genom två mindre vattendrag. Det ena är numera täckdikat och rinner ut i Kyrkviken strax söder om kyrkan. Det andra rinner ut i Säbyviken och slingrar sig än idag naturligt genom åkerlandskapet. De högre omgivande partierna är skogbevuxna. En stor kraftledning går genom områdets norra del. Området bildar socknen Östra Ryds centralbygd och det öppna odlingslandskapet domineras av den centralt liggande medeltida sockenkyrkan (1). Från kyrkan leder en allé direkt upp mot herrgården Rydboholm, som anlades under medeltiden och som då var den största sätesgården i Stockholmstrakten med över 40 arrendegårdar. Bebyggelsen i området har mycket av sin äldre karaktär i behåll både vad det gäller herrgården och dess ekonomibyggnader samt de bevarade torpen och arrendegårdarna. De senare lyder fortfarande under herrgården. Det äldre vägnätet finns till stora delar kvar men har sedan 1976 genomkorsats av nya Vaxholmsvägen i norr. Områdets centrala delar är av riksintresse för kulturmiljövården.

I Östra Ryd bosatte man sig sannolikt under senare delen av tusentalet. Det visar flera järnåldersgravfält som ligger i utkanten av odlingsmarken. De förhistoriska gravfälten ligger i nära anslutning till herrgården och de f d gårdarna Björkby, Kulla och Säby. Namnen lever kvar i dagens bebyggelse. Gravantalet på gravfälten varierar mellan 5 och 50. Det största gravfältet (2) ligger vid vägskälet intill Kulla och består av ett 50-tal runda gravar. Tre av gravarna är endast markerade med en rest sten. Vid vägbreddningen 1972 undersöktes två gravar som visade sig vara från vikingatiden. Även rester av ett forntida hus och ett verkstadsområde kom

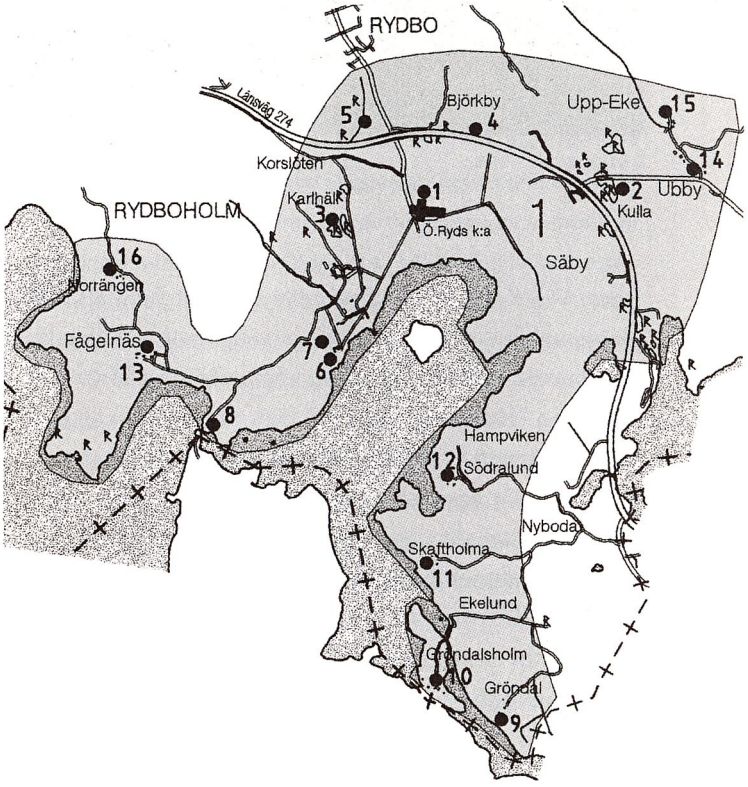

ÖSTRA RYDS KYRKA.

fram. Vid Karlhäll (3) ligger två gravfält med ett boplatsområde strax intill. Här låg troligen den vikingatida byn med namnet Ryd. En av byinvånarna känner vi vid namn "Holmsten i Rudhi". Han var med om att låta rista runstenen (4) och finns själv omnämnd på stenen som idag står uppställd vid Björkby. Ryd är ett vanligt namn som har sitt ursprung i ordet röja, i fornsvenskan "rydhia". Namnet Rydboholm med efterleden -holm har sannolikt tillkommit efter det att den forntida byn förvandlats till en sätesgård för en adelsman. Han uppförde sina huvudbyggnader på en då omfluten holme, som idag endast syns som en förhöjning. Det nuvarande "slottet" ligger på samma plats.

Mellan torpen Korslöten och Norra Ådalen löper utefter sidan av en bergshöjd en tydlig s k hålväg (5) som är ca 550 m lång. På en karta från 1851 är den utmärkt som ridstig. Förmodligen är den betydligt äldre. Hålvägen är den äldsta och enklaste typ av väg vilken uppkom genom naturligt slitage. Hålvägen i Östra Ryd är den hittills enda kända i kommunen.

Säteriet Rydboholm (6) [Rydboholm 1:1] har sedan medeltiden dominerat bebyggelsen i socknen och gör så även idag. Tillsammans med säteriet Lindholmen i Vallentuna var Rydboholm en av Gustav Vasas tänkbara födelseplatser. Numera anses det att han föddes och tillbringade barndomsåren på Rydboholm. Av de två

ekar som han enligt traditionen ska ha planterat här står den ena kvar, utmärkt med en minnessten (7).

År 1536 tillföll Rydboholm genom arv Per Brahe d ä, Gustav Vasas systerson. Godset kom sedan att i 400 år stanna i släkten Brahes ägo med undantag av fyra år på 1700-talet. Kärnan i slottsbyggnaden är från Per Brahes d ä:s 1500-talsanläggning men slottsbyggnaden har numera i huvudsak sitt utseende från ombyggnader på 1700-talet. Alldeles intill slottet står det fristående s k Wasatornet. Vid en nyligen genomförd restaurering daterades det till 1540-talet. Wasatornet är ett bra exempel på ett s k kärntorn av medeltida typ med såväl försvars- som bostadsfunktioner. I den översta våningen finns en ovanligt välbevarad renässansinredning från 1500-talet, unik genom sitt orörda skick.

I slutet av 1700-talet lät Magnus Fredrik Brahe anlägga en stor engelsk park väster om slottet. Den är till stora delar bevarad och i den finns flera monument och mindre byggnader. Den innehåller bland annat två obelisker, ett minnestempel (8) i nygotisk stil, en eremithydda och en Diogenestunna, "kärlekstunna". Allt detta ansågs vara nödvändiga element för känsloupplevelserna i en engelsk park.

En del av ekonomibyggnaderna runt slottet finns bevarade, bland annat det ståtliga godskontoret och orangeriet vilka bägge är från 1700-talet.

Många torpställen har försvunnit under 1900-talet, men utefter Kyrkfjärdens östra strand finns ett flertal bevarade. Av dessa är Gröndal (9), Gröndalsholm (10), Skaftholma (11) och Södralund (12) uppförda under 1800-talets andra hälft, och är av likartad karaktär med gulvitputsade väggar och faluröd locklistpanel i gavelröstena. Arrendegårdarna Fågelnäs (13), Ubby (14) och Upp-Eke (15) fanns omnämnda redan på 1400- och 1500-talet. Torpet Norrängen (16) vid Hägernäsviken är från första hälften av 1800-talet och är en bevarad torpmiljö.

Som Rydboholms patronats- och gravkyrka har Östra Ryds kyrka ett starkt historiskt samband med slottet. Den nuvarande kyrkans äldsta delar, en gråstensmur som framkom vid en restaurering 1991, tillkom sannolikt redan under 1200-talet. Sedan under 1430-talet byggdes kyrkan till, troligen på initiativ av den dåvarande ägaren till Rydboholm Anund Sture. Sitt nuvarande utseende erhöll kyrkan efter en ombyggnad åren 1690–93.

Vid kyrkan ligger ett hus som tjänstgjort som fattigstuga, skola, telefonstation, bostad för barnmorskan och sockenstuga. Enligt en inskription över entrén byggdes det 1830, men redan 1708 vet man att här låg en fattigstuga.

VÄRDERING:

Områdets centrala delar är av riksintresse för kulturmiljövården.

Wasatornet är ett av kommunens tre byggnadsminnen och har en av de få bevarade interiörerna från 1500-talet i Stockholms län. Slottet med byggnadsdetaljer från 1500-talet och en exteriör från 1700-talet är historiskt starkt förenat med Östra Ryds kyrka, vilket även avspeglas i landskapet. Det består av ett välbevarat storgodslandskap med väl bibehållen bebyggelse, alléer, åkrar och en stor klassisk engelsk park från slutet av 1700-talet med byggnader och minnesmärken. Flera gravfält från järnåldern ligger i utkanten av den centrala odlingsmarken. Dessa ligger bl a i anslutning till de f d gårdarna Björkby, Kulla och Säby, vilkas namn lever kvar än idag. Namnet Ryd är förhistoriskt och finns omnämnt på runstenen norr om vägen. "Holmsten i Rudhi" var med om att låta rista runorna.

Flera av torpen och arrendegårdarna vid Kyrkfjärden och Holmingeviken är välbevarade rester av en för Östra Ryd typisk bebyggelsebild. De illustrerar med sin likformighet hur de stora herrgårdarna satte sin prägel på omgivningarna.

SKÅVSJÖHOLM

SKÅVSJÖHOLM

2. SKÅVSJÖHOLM

SKÅVSJÖHOLM är en konferensanläggning för fackförbundet Metall. Anläggningen stod färdig 1965 och är ett exempel på god 60-talsarkitektur.

Vid Metalls 75-årsjubileum 1963 togs det första symboliska spadtaget till den gemensamma fackliga skolan för metallarbetarförbunden i Danmark, Norge, Finland och Sverige. Spaden hänger i entréhallen. Den stora byggnaden är en 160 meter lång och fyra våningar hög byggnad av tegel, glas och betong men smälter ändå in i den omgivande naturen. Genom väggar av glas från golv till tak får besökaren direktkontakt med naturen. Samtliga hotellrum har sjöutsikt över Skåvsjöholmsundet. Den danske arkitekten Carl R Fredriksen har på ett mjukt sätt anpassat den av ljus och rymd präglade byggnaden till det kuperade skärgårdslandskapet.

Namnet Skåvsjö kommer från en medeltida gård, som en kort tid under 1600-talet erhöll sätesfrihet.

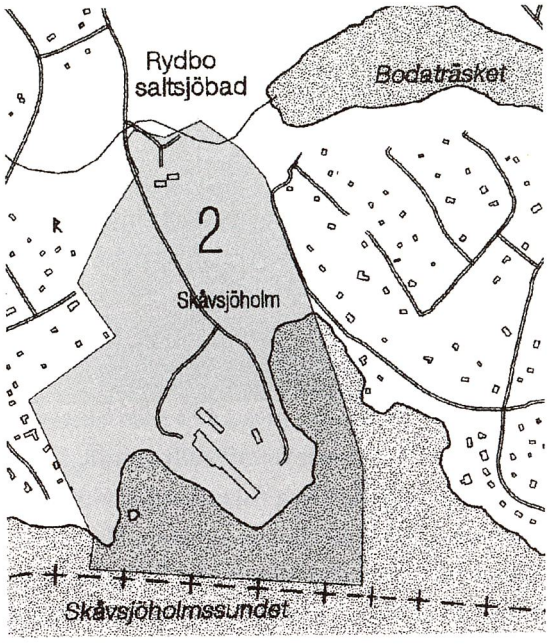

VÄRDERING:

Skåvsjöholm konferensanläggning är ett välbevarat exempel på god 60-talsarkitektur uppbygd av tegel, glas och betong. Byggnaderna har på ett mjukt sätt anpassats till det kuperade skärgårdslandskapet.

3. SVINNINGE

I EN SÖDERSLUTTNING ner mot Resaröström finns ett område med äldre sommarvillor vilket uppfördes under decennierna före och efter sekelskiftet. Utmed stränderna ligger de större villorna, många på stora tomter. Norr om Björnholmsvägen, som leder genom området, är villorna av enklare typ och ligger på mindre tomter. Landskapet är kuperat med omväxlande gräspartier och berg i dagen. Fruktträd och trädgårdsanläggningar finns framförallt på de mindre tomterna. Det kommer sig av att de större villorna byggdes som sommarvillor och de mindre mestadels som bostäder för åretruntboende som levde framför allt av trädgårds- och byggnadsarbete, sjöfart och fiske. Även sommargästerna behövde hjälp med diverse arbeten. Här växte det sålunda under 1900-talet upp ett eget litet samhälle som försvann när affären och bageriet lades ned på 50-talet. Svinninge missionsförsamling med eget missionshus verkade under somrarna.

Det var ångbåtstrafiken som gjorde det möjligt att bygga och leva här. Ångbåtarna lade till vid ångbåtsbryggorna Björnhammar, Johannesberg och Svinningeudd. Hit hade sommarbebyggelsen från Stockholm expanderat före sekelskiftet och här finns därför den äldsta samlade sommarbebyggelsen i kommunen. Tomterna såldes från gården Svinninge under 1880-talet, en tid då gården bytte ägare flera gånger. Samtidigt kom brytningen av fältspat igång på gården.

På en karta för Åkers skeppslag från 1903 finns ett 25-tal byggnader redovisade inom området. Först på plats var sommarvillan Olivehäll. Den byggdes på en udde 1884 åt grosshandlaren Grönqvist. Under 1890-talet uppfördes sedan de större villorna väster om Olivehäll (1) [Svinninge 1:13]. Sedan följde en livlig byggnation fram till in på 1920-talet. I modern tid har några större permanentvillor tillkommit i området och flera av de äldre sommarvillorna har byggts om till åretruntbostäder. Härigenom har dessa delvis förlorat sin tidsprägel.

Området ger trots de nya inslagen ett mycket homogent intryck. Speciellt för området är de många bevarade uthusen, badhusen och bryggorna som ger området en sammanhållen sommarvillekaraktär typisk för skärgården. Bland de bäst bevarade villorna med sina badhus och bryggor är (2) [Svinninge 1:14], Alunda (3) [Svinninge 1:143] och Johannesberg (4) [Svinninge 1:241]. Missionshuset (5) uppfört 1899 är också välbevarat från tiden. De smala slingrande grusvägarna förstärker områdets karaktär. Här finns ett garage från 1900-talets mitt med garagedörrar av korrugerad plåt (6). Vanligtvis finns denna typ av bebyggelse inte längre kvar. Ett annat par liknande garagedörrar finns i Österskär.

BEBYGGELSEN VID SVINNINGE MED BADHUS OCH BRYGGOR.

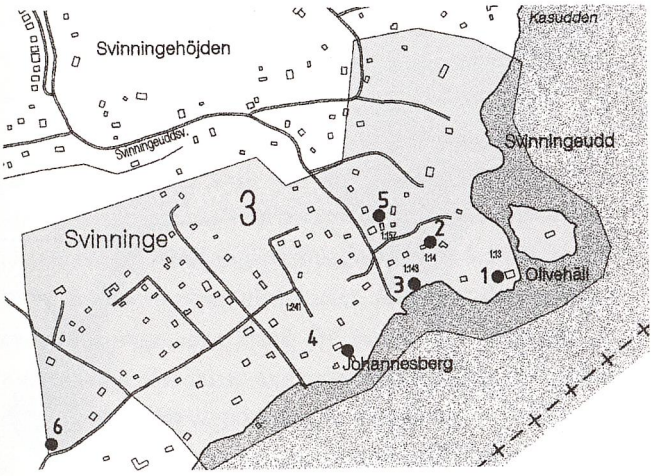

VÄRDERING:

Området är kommunens äldsta och bäst bevarade samlade sommarbebyggelse med villor och ett missionshus, uppförd före och efter sekelskiftet. De många uthusen, badhusen och bryggorna som tillhör de enskilda tomterna förstärker områdets bevarade karaktär av sommarbebyggelse i skärgården omkring sekelskiftet. De smala slingrande vägarna tillhör också tidsepoken.